

PhD Нормўмин Мавланов

Тошкент молия институти

ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИК КОРХОНАЛАРИ КРЕДИТГА ЛАЁҚАТЛИЛИГИНИ БАҲОЛАШНИНГ СКОРИНГ МОДЕЛИ

Аннотация. Мақолада қишлоқ хўжалик корхоналарининг кредитга лаёқатлилигини баҳолашнинг ўзига хос жиҳатлари. Қишлоқ хўжалик корхоналарининг тармоқ хусусиятидан келиб чиқиб, кредитга лаёқатлилиқни баҳолашнинг скоринг модели ишлаб чиқилди ва ушбу моделнинг афзалликлари кўрсатиб берилган. Қишлоқ хўжалик корхоналарининг кредитга лаёқатлилигини баҳолашнинг скоринг модели молиявий кўрсаткичлар (ликвидлилиқ кўрсаткичлари, баланс ликвидлилиги, таъминланганлик кўрсаткичлари, самарадорлик кўрсаткичлари, барқарорлик кўрсаткичлари ва Альтман модели) ва номолиявий кўрсаткичлар (умумий кредит тарихи, кредит таъминоти, лойиҳанинг реаллиги, товарнинг рақобатбардошлиқ даражаси, бизнес обрўси) асосида баҳолаш ҳақида сўз боради.

Таянч сўзлар. Кредитга лаёқатлилиқ, объектив омиллар, бозор конъюктураси, кредит риси, кредит рисини пасайтириш, молиявий кўрсаткичлар, номолиявий кўрсаткичлар, скоринг модели.

PhD Normumin Mavlanov

Tashkent Institute of Finance

SCORING MODEL FOR ASSESSMENT OF CREDITWORTHINESS OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

Abstract: The article focuses on the specifics of assessing the creditworthiness of agricultural enterprises. Based on the sectoral nature of agricultural enterprises, a scoring model for assessing creditworthiness has been developed and the advantages of this model have been demonstrated. The scoring model for assessing the creditworthiness of agricultural enterprises includes financial indicators (liquidity indicators, balance sheet liquidity, security indicators, efficiency indicators, stability indicators and Altman model) and non-financial indicators (total credit history, credit supply, project realism, product competitiveness, business reputation) in order to evaluate the creditworthiness.

Keywords: creditworthiness, objective factors, market conjuncture, credit risk, credit risk reduction, financial indicators, non-financial indicators, scoring model

Кириш

Ер юзида миллионлаб одамларни ҳаётдан олиб кетган коронавирус пандемияси ва унинг оқибатида келиб чиққан глобал иқтисодий инқироз ҳануз давом этмоқда. Пандемия қачон тугайди ва ундан кейинги ҳаёт қандай бўлади – буни ҳеч ким олдиндан башорат қилолмайди[1].

Жаҳонда кечаётган пандемия таъсирида иқтисодий инқироз республикамиз иқтисодиётига ҳам ўз таъсирини кўрсатмоқда. Бундай шароитда аҳолини бирламчи зарур маҳсулотлар билан таъминлаш асосий долзарб вазифага айланади. Айниқса аҳоли учун бирламчи зарур маҳсулотларнинг асосий қисмини қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ташкил этади. Шундан келиб чиқиб қишлоқ хўжалик корхоналарини қўллаб-қувватлаш бугуннинг муҳим вазифаларидан бири ҳисобланади. Қишлоқ хўжалик корхоналарида фаолиятнинг ўзвий давомийлиги молиявий ресурсларга бўлган талабнинг ўз

вақтида қондирилиши билан боғлиқдир. Ҳозирда қишлоқ хўжалик корхоналари молиявий ресурсларга эҳтиёж сезганда асосан ушбу эҳтиёжларни банк кредитлари ҳисобига қондириб келмоқда. Тижорат банклари томонидан 2020 йилда жами 276 975,0 млрд. сўм кредитлар ажратилган бўлиб, шундан 28 081,0 млрд. сўм қишлоқ хўжалик корхоналарига ажратилган. Бу кўрсаткич 2021 йилда жами кредит ҳажми 326 386,0 млрд. сўм бўлиб, шундан қишлоқ хўжалигига 35 022,0 млрд. сўм ажратилган. Қишлоқ хўжалик корхоналарига ажратилган кредитлар ҳажми 2021 йил 2020 йилга нисбатан 24,7 фоизга ошганлигини кўришимиз мумкин[2]. Бу эса қишлоқ хўжалик корхоналари томонидан банк кредитларига бўлган эҳтиёжнинг ошаётганлиги ушбу соҳада кредит рискларини пасайтириш зарурлигини тақоза этади. Тижорат банклари кредит сиёсатидан келиб чиқиб, банк кредитлари жалб қилиш маълум бир мезон талабларига жавоб бериш заруриятини келтириб чиқаради. Тижорат банкларининг мезон талаблари асосан кредит рискни минималлаштиришга қаратилган. Бунда тармоқ хусусиятига катта эътибор қаратилади.

Қишлоқ хўжалик корхоналарининг кредитга лаёқатлилигини таҳлил қилишда тармоқ хусусиятини ҳисобга олиш керак, бу таҳлил натижаларини тўғри баҳолаш ва самарали бошқарув қарорларини қабул қилишга ёрдам беради.

Адабиётлар шарҳи

Мавзуга оид адабиётлар шарҳига тўхталадиган бўлсак. Корхоналарнинг кредитга лаёқатлилиги таҳлили ва баҳолаш бўйича Молиявий ҳолатнинг турли ҳил талқинлари (Жамбекова Р.Л., 2012) [3], Компания ва ташкилотларнинг кредитга лаёқатлилиги таҳлили (Ендовицкий ва бошқ., 2016) [4], Қарздорнинг кредитга лаёқатлилиги таҳлили ва баҳолаш (Ендовицкий ва бошқ., 2016)[5], Корхоналарнинг молиявий таҳлили (Лиференко, 2005)[6], Қарз олувчининг кредитга лаёқатлилигини баҳолаш (Наумченкова, 2016)[7], Банк иши (Абдуллаева, 2017), Банк иши (Азизов ва бошқ., 2016), Иқтисодиёт субъектлари молиявий ҳолатини таҳлили (Рахимов, 2015)[8], Ўзбекистон Республикаси тижорат банкларида мижозларнинг кредитга лаёқатлилигини баҳолаш амалиётини такомиллаштириш (Маматов ва бошқ., 2016)[9] илмий татқиқотларида мавзунинг долзарблиги, назарий жиҳатлари, хориж тажрибаси, амалдаги тартиби атрофлича ёритиб берилган бўлсада, қишлоқ хўжалик корхоналарининг тармоқ хусусиятидан келиб чиқиб кредитга лаёқатлилиги таҳлил қилинмаган.

Қишлоқ хўжалик корхоналарининг кредитга лаёқатлилигини баҳолаш модели (Патласов ва бошқ., 2013)[10] илмий мақоласида қишлоқ хўжалик корхоналарининг кредитга лаёқатлилигини баҳолашни коэффициентлар усулини, яъни 6 та коэффициент асосида баҳолаш моделини тавсия этган. Коэффициентлар усули асосан корхонанинг молиявий жиҳатларига баҳо беради. Бунда коэффициентлар тугалланган давр кўрсаткичлари асосида кредитга лаёқатлилигини баҳолайди, аммо кредит келгуси давр учун ажратилади. Илмий мақолада эътибор қаратилиши зарур жиҳатлари:

- кредитга лаёқатлилиқ молиявий кўрсаткичлар асосида баҳоланган, яъни б та коэффициент корхонани молиявий жиҳатдан тўлиқ таҳлил қилиш имконини бермайди;

- кредитга лаёқатлилиқни баҳолашда номолиявий кўрсаткичларга эътибор қаратилмаган;

- кредитга лаёқатлилиқни баҳолашда перспектив таҳлил амалга оширилмаган;

- коэффициентлар усулини меъёр даражаси ва тезкор ҳисоблаш имконини берадиган такомиллаштиришган дастур ишлаб чиқилмаган.

Юқоридагилардан келиб чиқиб хулоса қиладиган бўлсак, қишлоқ хўжалиқ корхоналарининг кредитга лаёқатлилиқини баҳолашда қуйидагиларга эътибор қаратиш зарур деб ҳисоблаймиз:

- тармоқ хусусиятидан келиб чиқиб кўрсаткичлар танлашга;

- нафақат молиявий жиҳатларига балки номолиявий жиҳатларига ҳам эътибор қаратишга;

- кредит келгуси давр учун ажратилишини ҳисобга олиб перспектив таҳлилни амалга ошириш.

Тадқиқот методологияси

Тадқиқотимиз қишлоқ хўжалиқ корхоналарининг кредитга лаёқатлилиқини таҳлили ва уни баҳолаш амалиётини такомиллаштириш мақсадида олиб борилган бўлиб, аниқ вазифалар белгилаб олинди. Тадқиқот жараёнида амалий материалларни таққослаш, статистика ва жадваллар ёрдамида таҳлил ишлари олиб борилган, ундаги натижалар асосида аниқ хулоса ва таклифлар баён қилинган.

Таҳлил ва натижалар

Қишлоқ хўжалиқ корхоналарининг кредитга лаёқатлилиқини аниқ ва ишончли баҳолаш ушбу соҳанинг янада барқарор ривожланишига ва тижорат банкларининг кредит рискинни пасайтиришга олиб келади. Қишлоқ хўжалиқ корхоналарининг кредитга лаёқатлилиқини баҳолашда тармоқ хусусиятини эътиборга олиш муҳим ҳисобланади.

Қишлоқ хўжалиқ корхоналарининг тармоқ хусусиятини қуйидаги гуруҳларга ажратамиз:

Объектив омиллар - қишлоқ хўжалиқ корхоналарига хос ва уни бошқа тармоқлардан ажратиб турадиган омиллардир.

Бозор конъюктураси ва ички бозор омили – бу бозор иқтисодиётининг ўзига хос хусусияти бўлиб, у мавжуд бўлган бозор шароитлари ва умуман иқтисодиётнинг ҳолати билан изоҳланади.

Объектив омилларга қуйидагилар киради:

1. Иқлим шароити. Иқлим омилларини тартибга солишнинг имкони йўқлиги сабабли қишлоқ хўжалиғи ижтимоий ишлаб чиқаришнинг беқарор ва ҳавфли соҳасидир, бу эса инвесторларни жалб қилишни қийинлаштиради. Қишлоқ хўжалиқ корхоналарида ишлаб чиқариш фаолияти натижаларига

иккала омил ҳам таъсир қилади:

- иқлим омиллари (дўл, қурғоқчилик, ёмғир, сув тошқини ва бошқалар);
- табиий офатлар (тўфонлар, бўронлар, кўчкилар ва бошқалар);

Юқоридаги иккала ҳолат ҳам қишлоқ хўжалик корхоналарида молиявий ресурслар жалб қилишда ҳосилни суғурталаш заруриятини келтириб чиқаради. Бу эса хўжалик юритувчи субъектнинг харажатларини кўпайишига замин яратиб беради.

2. Биологик омил. Қишлоқ хўжалик корхоналарида яратиладиган маҳсулот бошқа тармоқларга нисбатан секинроқ бўлади, чунки асосий ва айланма маблағларда ўз ҳаёт циклига эга тирик организмлар иштирок этади. Шунинг ҳам таъкидлаш керакки, тирик организмларни ишлаб чиқариш жараёнига жалб қилиш омилларни иқтисодий фаолият натижаларига таъсирини ўлчашни мураккаблаштиради.

Бозор конъюктурасини таҳлил қилишда асосий таъсир этувчи омиллар қуйидагилар ҳисобланади:

- қишлоқ хўжалик маҳсулотига талаб ва таклиф;
- қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ва уни сотиш имкониятлари (ички бозор ва экспорт);
- нархларнинг ички бозор ва экспортдаги ҳолатлари;
- аҳолининг харид қобилиятини ўзгариши.

Қишлоқ хўжалик корхоналарининг кредитга лаёқатлилигини таҳлил қилишда ушбу омилларнинг таъсирини ҳисобга олиш керак, бу таҳлил натижаларини тўғри баҳолаш ва самарали бошқарув қарорларини қабул қилишга ёрдам беради.

Корхоналарнинг кредитга лаёқатлилигини баҳолашда аниқ ва тезкор баҳолаш имконини берувчи моделлардан бири кредит скоринг моделидир.

Кредит соҳасига қизиқиш ортиб бораётганлиги натижасида кредит скоринги муҳим компонент сифатида ишлаб чиқилди [11].

Кредит скоринги – бу кредит мижозлари томонидан тўловларни қайтариш эҳтимолини башорат қилиш учун статистик методологиядан фойдаланиладиган эмпирик услубдир [12].

Юқоридагилардан келиб чиқиб, қишлоқ хўжалик корхоналарининг кредитга лаёқатлилигини баҳолашнинг қуйидаги скоринг моделини тавсия этмоқчимиз:

Қишлоқ хўжалик корхоналарининг кредитга лаёқатлилигини баҳолашнинг скоринг модели иккита муҳим жиҳатга молиявий ва номолиявий кўрсаткичлар асосида 5 та синфга ажратиш орқали баҳолаш имконини беради:

1. Молиявий кўрсаткичлар (ликвидлилик кўрсаткичлари, баланс ликвидлилиги, таъминланганлик кўрсаткичлари, самарадорлик кўрсаткичлари, барқарорлик кўрсаткичлари ва Альтман модели) асосида баҳолаш;

2. Номолиявий кўрсаткичлар (умумий кредит тарихи, кредит таъминоти, лойиҳанинг реаллиги, товарнинг рақобатбардошлик даражаси, бизнес обрўси) асосида баҳолаш.

Қишлоқ хўжалик корхоналарининг кредитга лаёқатлилигига баҳо беришда

умумий 200 балл асосида молиявий кўрсаткичларга 100 балл ва номолиявий кўрсаткичларга 100 балл ажратилади.

Қишлоқ хўжалик корхоналарининг кредитга лаёқатлилигига молиявий кўрсаткичлар асосида баҳолаш¹

Кўрсаткичлар номи	Балл тахсироти	Кредитга лаёқатлилиги бўйича синфларга ажратиш									
		Меъёри	балл	Меъёри	балл	Меъёри	балл	Меъёри	балл	Меъёри	балл
		1-синф		2-синф		3-синф		4-синф		5-синф	
1. Корхона ликвидлик кўрсаткичлари:	15		15		12		9		6		0
Жорий ликвидлик коэффициенти	5	2<	5	2>Jlk>1,5	4	1,5>Jlk>1	3	1>Jlk>0,5	2	Jlk<0,5	0
Тез ликвидлик коэффициенти	5	1,25<	5	1,25>Tlk>1	4	1>Tlk>0,75	3	0,75>Tlk>0,5	2	Tlk<0,5	0
Мутлоқ ликвидлик коэффициенти	5	0,75<	5	0,75>Mlk>0,5	4	0,5>Mlk>0,25	3	0,25>Mlk>0,1	2	Mlk<0,1	0
2. Баланс ликвидлиги таҳлили	20	A1>P1 A2>P2 A3>P3 A4>P4 A5<P5	20	A1>P1 A2>P2 A3>P3 A4>P4 A5<P5 битта шарт бажарилмаса	15	A1>P1 A2>P2 A3>P3 A4>P4 A5<P5 иккита шарт бажарилмаса	10	A1>P1 A2>P2 A3>P3 A4>P4 A5<P5 учта шарт бажарилмаса	5	A1>P1 A2>P2 A3>P3 A4>P4 A5<P5 умуман шарт бажарилмаса	0
3. Маблағлар билан таъминланганлик кўрсаткичлари:	15		15		12		9		6		0
Ўз айланма маблағлари билан таъминланганлик коэффициенти	5	O'ztk >0,5	5	0,5> O'ztk >0,2	4	0,2> O'ztk >0,1	3	0,1> O'ztk >0,05	2	O'ztk <0,05	0
ТМЗ билан таъминланганлик коэффициенти	5	TMZtk >0,8	5	0,8> TMZtk >0,6	4	0,6> TMZtk >0,5	3	0,5> TMZtk >0,1	2	TMZtk <0,1	0
Кредитларнинг таъминланганлик коэффициенти	5	Ktk >5	5	5> Ktk>4	4	4> Ktk>2	3	2> Ktk>1	2	Ktk<1	0
4. Корхона фаолияти самардорлик кўрсаткичлари таҳлили:	15		15		12		9		6		0
Жорий активлар рентабеллик кўрсаткичи	5	Jar>40%	5	40%>Jar>30%	4	30%>Jar>20%	3	20%>Jar>ID	2	Jar<ID (inflasiya darajasi)	0
Хусусий капитал рентабеллик кўрсаткичлари	5	Xkr>40%	5	40%>Xkr>30%	4	30%>Xkr>20%	3	20%>Xkr>ID	2	Xkr<ID (inflasiya darajasi)	0
Сотиш рентабеллик кўрсаткичи	5	Sr>40%	5	40%>Sr>30%	4	30%>Sr>20%	3	20%>Sr>10%	2	Sr<ID (inflasiya darajasi)	0
5. Молиявий барқарорлик кўрсаткичлари таҳлили:	15		15		12		9		6		0
Мустақиллик коэффициенти	5	Mk>0,6	5	0,6>Mk>0,5	4	0,5>Mk>0,4	3	0,4>Mk>0,3	2	Mk<0,3	0
Қарз ва ўз маблағлари ўртасидаги нисбат коэффициенти	5	0,2>QO'zk>0	5	0,4>QO'zk>0,2	4	0,5>QO'zk>0,4	3	1>QO'zk>0,5	2	QO'zk>1	0
Хусусий капитал ҳаракатчанлик коэффициенти	5	Xxk>0,5	5	0,5>Xxk>0,4	4	0,4>Xxk>0,3	3	0,3>Xxk>0,2	2	Xxk<0,2	0
6. Альтман модели бўйича кредитга лаёқатлилиги баҳолаш	20	Alm> 2,99	20	2,99>Alm>2,8	15	2,8>Alm>2,7	10	2,7>Alm>1,8	5	Alm<1,8	0
Умумий балл	100		100		78		56		34		0

¹ Тадқиқотлар асосида муаллиф томонидан тайёрланган.

2-жадвал

Қишлоқ хўжалик корхоналарининг кредитга лаёқатлилигига номолиявий кўрсаткичлар асосида баҳолаш ²		
Кўрсаткичлар		Балл
Корхонанинг умумий кредит тарихи:		20
3 йилдан ортиқ муддатда банклар, жумладан миждоз банкдан олинган кредитларни ўз вақтида ва тўлиқ тўланган.	1 синф	20
3 йилгача муддатда банклар, жумладан миждоз банкдан олинган кредитларни ўз вақтида ва тўлиқ тўланган.	2 синф	15
Охириги уч йилда банклар, жумладан миждоз банкдан кредит суммасини (асосий ва фоиз) белгиланган муддатлардан кечикиб ёки қисман тўланган. Бироқ кредит ва унинг фоизлари тўлиқ қайтарилган (бир ойгача муддат ичида).	3 синф	12
Охириги уч йилда банклар, жумладан миждоз банкдан олинган кредит суммаси(асосий ва фоиз) белгиланган муддатлардан кечикиб ёки қисман тўланган. Бироқ кредит ва унинг фоизлари тўлиқ қайтарилган (бир ойдан ортиқ муддатда).	4 синф	9
Банклар, жумладан миждоз банкдан олинган кредит суммасини (асосий ва фоиз) тўлиқ тўланмаганда.	5 синф	0
Кредит таъминоти:		50
Таъминот замонавий, юқори ликвидли, етарли, эгалик ҳуқуқи корхонага тегишли. Кафилнинг молиявий аҳволи мутлоқ барқарор. Суғурта полиси кредитни тўлиқ қамраган ва тўлиқ даврга олинган.	1 синф	50
Таъминот янги, ликвидли, етарли, эгалик ҳуқуқи корхонага тегишли. Кафилнинг молиявий аҳволи барқарор. Суғурта полиси кредитни 50%ини қамраган ва даврнинг 50% олинган.	2 синф	30
Таъминот 50%дан кўп эскирган, ликвидли, етарли эмас, эгалик ҳуқуқи корхонага тегишли. Кафилнинг молиявий аҳволи барқарор. Суғурта полиси кредитни 25% дан 50%гача қамраган ва даврнинг 25%дан 50%гача олинган.	3 синф	20
Таъминот эски, ноликвид, етарли эмас, эгалик ҳуқуқи бошқа корхонага тегишли. Кафилнинг молиявий аҳволи нобарқарор. Суғурта полиси кредитни 25% дан кам қисмини қамраган ва даврнинг 25%дан кам қисми олинган.	4 синф	10
Таъминот яроқсиз ҳолатга келган, ноликвид, етарли эмас, эгалик ҳуқуқи бошқа корхонага тегишли.Кафилнинг молиявий аҳволи банкрот олди ҳолатида. Суғурта полиси кредитни 25% дан кам қисмини қамраган ва даврнинг 25%дан кам қисми олинган.	5 синф	0
Лойиҳанинг реаллиги:		20
Банкнинг кредит сиёсати талабларига мос келади ва асосланган ахборот манбаларига эга. Лойиҳани амалга ошириш имконияти мавжуд: корхонанинг ижобий молиявий натижаси ҳамда пул оқими ҳажми олиндиған кредит суммаси(асосий ва фоиз) тўлашга етарли. Лойиҳанинг бизнес-режаси иқтисодий ва амалий жиҳатдан асосланган. Корхонада компетент ходимлар етарли. Қулай табиий шароит, ер майдонларининг балл бонитети юқори, доимий оқава сув мавжуд.	1 синф	20
Банкнинг кредит сиёсати талабларига мос келади ва асосланган ахборот манбаларига эга. Лойиҳани амалга ошириш имконияти мавжуд: корхонанинг ижобий молиявий натижаси ҳамда пул оқими ҳажми олиндиған кредит суммаси(асосий ва фоиз) тўлашга етарли. Лойиҳанинг бизнес-режаси иқтисодий ва амалий жиҳатдан асосланган. Корхонада компетент ходимлар сони етарли эмас. Қулай табиий шароит, ер майдонларининг балл бонитети юқори, оқава сув мавжуд.	2 синф	15
Банкнинг кредит сиёсати талабларига мос келади ва етарли ахборот манбаларига эга. Лойиҳани амалга оширишда жиддий таваккалчилик мавжуд. Корхонанинг ижобий молиявий натижаси ҳамда пул оқими ҳажми олиндиған кредит суммаси(асосий ва фоиз) тўлашга етарли. Корхонада компетент ходимлар сони етарли эмас. Қулай табиий шароит, ер майдонларининг балл бонитети ўрта, қисман оқава сув мавжуд.	3 синф	12
Банкнинг кредит сиёсати талабларига тўлиқ мос келмайди ва етарли ахборот манбаларига эга эмас. Лойиҳани амалга оширишда жиддий таваккалчилик мавжуд. Корхонанинг ижобий молиявий натижаси ҳамда пул оқими ҳажми олиндиған кредит суммаси(асосий ва фоиз) тўлашга етарли бўлиши таваккалчиликка боғлиқ. Корхонада компетент ходимлар сони етарли эмас. Қулай табиий шароит, ер майдонларининг балл бонитети паст, қисман оқава сув мавжуд.	4 синф	9
Банкнинг кредит сиёсати талабларига мос келмайди ва етарли ахборот манбаларига эга эмас. Лойиҳани амалга оширишда юқори таваккалчилик мавжуд. Корхонанинг салбий молиявий натижаси ҳамда пул оқими ҳажми олиндиған кредит суммаси(асосий ва фоиз) тўлашга етарли эмас. Корхонада компетент ходимлар сони етарли эмас. Қулай табиий шароит мавжуд эмас, ер майдонларининг балл бонитети жуда паст, оқава сув мавжуд эмас.	5 синф	0
Товарларнинг рақобатбардошлик даражаси		5
Товарларнинг хилма-хиллиги, сифати юқори, юқори қўшимча қиймат ва оптимал баҳога эга, оптимал харажат, сотиш сервиси яхши йўлга қўйилган, талаб юқори.	1 синф	5
Товарларнинг хилма-хиллиги, сифати юқори, сотиш сервиси яхши йўлга қўйилган, оптимал баҳо, дифференцияланган харажат, талаб мавжуд.	2 синф	4

² Тадқиқотлар асосида муаллиф томонидан тайёрланган.

Товарларнинг тури камлиги, сифати ўртача, ўртача баҳо, ўртача харажат, сотиш сервиси йўлга қўйилган.	3 синф	3
Товарларнинг тури камлиги, сифати паст, ўртача баҳо, харажат юқори, сотиш сервиси талаб даражасида эмас.	4 синф	2
Товарларнинг тури камлиги, сифати паст, ўртача баҳо, харажат юқори, сотиш сервиси мавжуд эмас, талаб ўта кам.	5 синф	0
Бизнес обрўси		5
Қишлоқ хўжалик корхонасининг соҳа ва тармоқдаги ўрни юқори, бозордаги обрўси юқори, бренд таниқли	1 синф	5
Қишлоқ хўжалик корхонасининг соҳа ва тармоқдаги ўрни ўртача, бозорда ўз обрўсига эга, бренди харидорларга таниш	2 синф	4
Қишлоқ хўжалик корхонасининг соҳа ва тармоқдаги ўрни сезиларли аҳамиятга эга эмас, бренди харидорларга таниш эмас.	3 синф	3
Қишлоқ хўжалик корхонасининг соҳа ва тармоқдаги ўрни аҳамиятга эга эмас, бренди харидорларга таниш эмас.	4 синф	2
Қишлоқ хўжалик корхонасининг соҳа ва тармоқдаги ўрни аҳамиятга эга эмас, бозорда ўз обрўсига эга эмас, бренди мавжуд эмас.	5 синф	0
Умумий балл		100

Қишлоқ хўжалик корхоналаринг кредитга лаёқатлилигини баҳолашнинг скоринг модели бўйича тўпланган жами балл 0 баллдан 200 баллгача оралиғда 5 та синфга бўлиб ўрганилади. 3-жадвалда синфлар бўйича тўлиқ тафсилоти берилган.

3-жадвал

Синфлар бўйича кредит ажратиш тартиби³

Синф	Қисқача изох	Жами (балл)
1-синф	Бу тоифадаги корхоналар кредит тўлай олиш қобилияти юкори. Ушбу корхоналарга кредит умумий тартибда имтиёзли асосда бериш мумкин.	146-200
2-синф	Бу тоифадаги корхоналар кредит тўлай олиш қобилияти эга. Ушбу корхоналарга белгиланган тартибда кредит ажратиш мумкин.	106-145
3-синф	Бу тоифадаги корхоналар кредит тўлай олиш қобилияти эга эмас. Ушбу корхоналарга айрим ҳолатларда кредит ажратиш мумкин.	66-105
4-синф	Корхонанинг молиявий ҳолати барқарор эмас. Бу тоифадаги корхоналарда кредит rischi жуда юкори ҳисобланади.	65 гача
5-синф	Ушбу тоифадаги корхоналарга кредит берилмайди.	0

Қишлоқ хўжалик корхоналаринг кредитга лаёқатлилигини баҳолашнинг скоринг моделининг афзал жиҳатлари:

1. Ушбу модел қишлоқ хўжалик корхоналарининг кредитга лаёқатлилигига аниқ, тўлиқ, кенг қамровли баҳолаш имкониятига эга.

2. Бошқа баҳолаш методларидан фарқли жиҳати тармоқ хусусияти ҳисобга олинганлиги.

3. Амалдаги баҳолашдан фарқли равишда кредитга лаёқатлилик ҳолати 5 та синф асосида амалга оширилади. Бу банклар томонидан корхоналарни кредитга лаёқатлилик ҳолати бўйича танлаш имкониятини оширади.

4. Кредитга лаёқатлиликни баҳолаш мезон(критерий)ларини ҳисоблаш усуллари такомиллаштирилди, яъни аниқликни таъминлаш даражаси оширилди.

5. Халқаро тажрибалар эътиборга олинган ҳолда яратилди.

Хулоса ва таклифлар

Республикамиз банклари амалиётида қишлоқ хўжалик корхоналарининг кредитга лаёқатлилигини баҳолашда тармоқ хусусиятидан келиб чиқиб баҳоловчи методика мавжуд эмас. Бу эса ушбу соҳага тижорат банклари томонидан жуда катта риск таъсирида кредит ажратиш келинмоқда. Бунинг натижасида қишлоқ хўжалик корхоналарига ажратилган кредитларда муаммоли кредит ҳажмини ошишига олиб келмоқда. Ҳозирда тижорат банклари томонидан қишлоқ хўжалик корхоналарига кредит ажратишда умумий методика бўйича коэффициентлар усулида учта коэффициентдан

³ Тадқиқотлар асосида муаллиф томонидан тайёрланган.

фойдаланган ҳолда фақат молиявий жиҳатларига баҳо берилмоқда. Бу эса корхонанинг кредитга лаёқатлилигини кенг камровли ва тўлиқ баҳолаш имконини бермайди. Қолаверса ушбу коэффицентларни ҳисоблашдаги камчиликлар ушбу усулни янада ноаниқлик даражаси юқорилилигини кўрсатиб беради. Ушбу коэффицентлар усулининг яна бир камчилик жиҳати тугалланган давр маълумотлари асосида баҳо бериб, кредитни келгуси даврга ажратилишидир. Бунда келгуси фаолиятини олдиндан башоратлаш муҳим вазифалардан бири ҳисобланади. Банклар томонидан эътибор қаратилмаётган, лекин эътибор қаратилиши муҳим яна бир жиҳат номолиявий кўрсаткичлардир. Номолиявий кўрсаткичлар корхоналарнинг келгуси фаолияти барқарор ривожланишининг муҳим омилларидан биридир. Юқоридаги мавжуд камчиликларни ҳисобга олган ҳолда, хориж тажрибасини мужассамлаштириб ва қишлоқ хўжалик корхоналарининг тармоқ хусусиятини ҳисобга олиб Қишлоқ хўжалик корхоналаринг кредитга лаёқатлилигини баҳолашнинг скоринг моделини ишлаб чиқдик. Ушбу модел қишлоқ хўжалик корхоналаринг молиявий ва номолиявий кўрсаткичлари асосида кредитга лаёқатлилигини комплекс баҳолаш орқали кредит рискинни минималлаштириш имконини беради.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Mirziyoev Sh. Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi asosida demokratik islohotlar yo‘lini qat’iy davom ettiramiz. Yangi saylangan O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning lavozimga kirishish tantanali marosimiga bag‘ishlangan Oliy Majlis palatalari qo‘shma majlisidagi nutqi. <https://yuz.uz/news/yangi-ozbekiston-taraqqiyot-strategiyasi-asosida-demokratik-islohotlar-yolini-qat'iy-davom-ettiramiz>
2. Tijorat banklari kredit qo‘yilmalarining tarmoqlar bo‘yicha ulushi - O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki (cbu.uz)
3. Jambekova R.L. Metodika sistemnoy ekonomicheskoy diagnostiki predpriyatiya. / Dis.... dr. ekon. Nauk., 2012. – 354 s.
4. Yendoviskiy D. A., Baxtin K. V., Kovtun D. V. (2016) Analiz kreditosposobnosti organizatsii i gruppi kompaniy : uchebnoe posobie.- M. : KNORUS, - 376 s.
5. Yendoviskiy D.A., Bocharova I.V. (2005) Analiz i otsenka kreditosposobnosti zaemshika. Uchebno-prakticheskoe posobie. M. : KNORUS. - 272 s.
6. Liferenko G.N. (2005) Finansoviy analiz predriyatiya: Ucheb.posobie.- M.: Ekzamen, s. 160
7. Naumchenkova Yu. V. (2016) Otsenka kreditosposobnosti zaemshika. Teoriya i praktika sovremennoy nauki. № 5. s.5
8. Raximov M.Yu. (2015) Iqtisodiyot sub’ektlari moliyaviy holatining tahlili.O‘quv qo‘llanma.-T.: “Iqtisod-Moliya”, 392 b.

9. Mamatov B.Sh., Qulliev I.Ya., Pulatova M.B. (2016) O‘zbekiston Respublikasi tijorat banklarida mijozlarning kreditga layoqatliligini baholash amaliyotini takomillashtirish. Monografiya.-T.: Extremum-press, 112 b.

10. Patlasov O.Yu., Vasina N.V. (2013) Modeli otsenki kreditosposobnosti zaemshikov – selskoxozyaystvennix organizatsiy. *Finansi i kredit*, 39(567) – 2013.

11. Alireza Hooman, Govindan Marthandan, Wan Fadzilah Wan Yusoff, Mohana Omid and Sasan Karamizadeh. Statistical and data mining methods in credit scoring. // *The Journal of Developing Areas*. Vol. 50, No. 5, Special Issue on the Kuala Lumpur Conference, November 23-24, 2015 (2016), pp. 371-381 (11 pages).

12. ANNIE McCLANAHAN. Bad Credit: The Character of Credit Scoring. The Regents of the University of California. ISSN 0734-6018, electronic ISSN 1533-855X, pages 31–57. All rights reserved. Direct requests for per mission to photocopy or reproduce article content to the University of California Press at <http://www.ucpressjournals.com/reprintinfo.asp>. DOI: 10.1525/rep.2014.126.3.31